
POETIKA PREDMETNEGA V PESMIH JURIJA VODOVNIKA

Jelena Sitar

55

IZVLEČEK

Različni predmeti nas obkrožajo ves čas. Opredeľujejo naše delo in dejavnosti. Pri tem nas lahko bolj zaznamujejo, kot bi včasih hoteli, opazili ali bi si želeli. Ko Vodovnik v svojih pesmih govori o navadnih predmetih, spregovori tudi o ljudeh, ki te predmete jemljejo v roke. Ko opisuje poetično stran predmeta, sporoča marsikaj tudi o poetični strani njegovega lastnika. In kdaj opazimo v sočloveku in njegovem ravnanju poezijo ali poetičnost? Kadar ga gledamo z ljubeznijo. Tak pogled ga spremeni iz navadnega v posebnega. In za Vodovnika so posebni Pohorci. Vsi in vsak, ki nastopa v njegovih pesmih. V svojem prispevku poskušam opisati nekaj značilnih predmetov (rekvizitov), ki nastopajo v Vodovnikovih pesmih in v njih dobijo poetično komponento predvsem zaradi spremenjene vloge, ki mu jo dodeli naš pesnik – pevec.

Ključne besede: ljudski pevci, Jurij Vodovnik, predmeti, rekviziti, poetizacija, predmetni svet, poetična vrednost

ABSTRACT

We are constantly surrounded by objects which define our work and activities, and these objects often determine us more than we may notice or want to admit. When Vodovnik refers to common objects in his poems, he also refers to the people who use them. Describing the poetical aspect of an object, he also describes the poet in its owner. But when do we notice poetry or the poet in our fellow man? Only when we watch them lovingly, because that is the only view which transforms someone from an ordinary person into someone special. To Vodovnik the people of Pohorje – each and everyone of them which appears in his songs – were special people. This article attempts to describe some characteristic objects (requisites) which appear in Vodovnik's songs and which take on a poetic dimension because of the changed function, given to them by the poet Vodovnik.

Key words: folk singers, Jurij Vodovnik, objects, requisites, poetic transformation, the world of objects, poetic value

Koš

Pri vsaki hiši so ga imeli. Bil je, in je še vedno, del vsakdana na kmetiji, uporaben za prenašanje trave, drv, sadežev... Vsi koši na Pohorju so taki, razen Vodovnikovega. Ta je star, oguljen in ni vreden niti »šajnastega« groša več.

*Jaz imam pa en star znucan koš,
ni vreden za en šajnst groš.*

Vodovnik si je ta koš oprtal na rame, ko se je podal kot pevec po Pohorju. »...Zadnja leta je živel po več mesecev zdoma, pri prijateljih in znancih, hodil naokrog z oprtanim košem brez dna ter si s petjem svojih in drugih pesmi služil hrano, zlasti pijačo...« (Hartman 1986). Vodovnik je nosil okrog obrnjen koš (Cvetko 1988) ali koš brez dna (Hartman 1986). Kakorkoli, sporočilo je bilo jasno: V košu so pesmi. Ne vidi se jih, ne tiplje se jih, a vendar so tu.

56

*V tem starem košu 'mam jaz
vse te pesmi zložene.*

Vodovnik je koš obrnil okrog. Ni bil berač, ko je hodil k ljudem in jim pel. In oni mu niso dali jesti in piti, ampak so ga gostili. Vodovnikov obisk je bil vedno poseben dogodek za hišo. V goste so dobili pesnika, pevca. Pesmi pa so bile darilo ljudem, bile so obrtni izdelek njegove pesniške delavnice in so bile zložene v njem. Vodovnik ni beračil, ampak si je hrano, pijačo in plačo zaslužil z delom, s svojim petjem. Prazen star koš je torej uporabil kot simbol za svoj stan in poklic – pevca. Kot takega ga je bila čast in dolžnost nahraniti in napojiti, prespati in se do njega lepo obnašati. In nikakor se ga ni smelo zamenjati za berača. Ti so imeli koš obrnjen navzgor. Umetnost pa ima pravico, da se zanjo dobi plačilo, zanjo ni treba prositi.

Pesem *Jest sem Vodovnik Juri*, pevčev avtoportret, Igor Cvetko pravi avtobiografija (Cvetko 1988), je najbolj razširjena in največ peta med pesmimi Jurija Vodovnika. V njej ni ne velike nesreče, ne hudomušnega oštevanja, ne smešne zadrege, ne hvalnice pohorskemu kmetu...; z vsem tem je Vodovnik znal pritegniti poslušalstvo. Zakaj je prav ta Vodovnikova pesem peta še danes po vseh concih Slovenije in tudi izven nje, če kje živijo Slovenci? Saj je vendar samo življenjepis, z vsemi številkami in življenjsko potjo, kot mnoge druge. Z imeni staršev, sorodnikov, njihovimi poklici, lastno poklicno potjo, življenjskim stanom... Ta biografija je nekaj posebnega prav zaradi koša. Če je Vodovnik komu napisal biografijo, ali pa opisal dogodek, se je večkrat na koncu tudi podpisal. Zraven je napisal kdaj celo, kje je bila pesem napisana.

*Neki gospodi so Jurja prosili,
de b' eno pesem od tega zložili.
Kak so cigani s tem možam storili,
ubogi Videčnik, kak' meni se smili.
(Velika nesreča se je zgodila)*

Ali:

*Pesem je Tomažič zložil,
zraven je še to priložil:
»Kdor bo to pesem bral,
prav na glas se bo smejal.
Zložena je b'la od Jurja,
devetnajst'ga mesca julja.
Osemsto se piše let,
osem ino trideset.
(Blagor teb' Skomarska fara)*

57

Ko je Vodovnik zapel svojo biografijo, je s košem pesem zaključil. V košu tiči njegov podpis... Brez tega bi bila vsa biografija običajna, nič posebnega. Mežnarja Vodovnika je opisal Vodovnik pevec in se podpisal v košu. V pesem je zapisal svoje obrtno znamenje ali drugače: sebe je opredelil kot umetnika. Igra v igri bi rekli, če bi šlo za gledališče. In koš je slej ko prej uporaben predmet. V koš lahko naložimo karkoli, kar bi nam koristilo. Vodovnik se je vsemu temu odrekel. V pesmi poudarja, da koš sam nima nobene materialne vrednosti (*vreden ni niti groša*). Uporaben torej ni, zakaj pa ga vendarle nosi? Praznega? Zakaj se muči z rekvizitom in ga vlačijo po Pohorju za prazen nič? Zaradi njegove **poetične vrednosti!** S tem nam pove, da ima vse na tem svetu tudi poetično vrednost in koš je znak za to. Pa tudi dokaz. S praznim košem na hrbtu dokazuje obstoj poezije! In jo propagira. Svet namreč lahko gledamo tudi na drugačen način. Šele potem postanejo navadne stvari posebne, šele potem postane navadno življenje pesem, šele potem postanejo navadni ljudje zanimivi.

Poezija ni stvar verzov, **poezija je stvar pogleda**. In Vodovnik ne le govori, ampak tudi gleda kot pesnik. To je dokazal, ko je napisal pesem o samem sebi. Kaj pa je na Vodovniku kot osebi posebnega? Kot otrok je bil bolehen, poročil se je s starejšo žensko, zdaj ima že golo glavo in se kot mežnar obeša po štrikih. Tak je kot njegov koš: oskubljen, bolj star kot mlad, nič posebnega – če ne vidiš v njem njegove poetične plati, če ne vidiš v njem pesnika.

Tudi drugi predmeti, ki jih srečamo v Vodovnikovi zapuščini, so upodobljeni na podoben način.

Cokle (Blagor teb' skomarska fara)

V skomarški fari so znameniti po coklah, odtod ime Cokelburg. Seveda se jim Skomarjani ne bodo odrekli, kot se je Vodovnik dnu koša, kajti to bi bilo zanje usodno. Vodovnik opisuje njihovo vsestransko uporabo: v coklah štorckljajo mladi, poleti in pozimi:

*Nej bu lejtū, nej bu zejma,
cokle vsak na nogah ejma.
Nej bu mladi al' pa star,
v coklah kleplje pred oltar.*

58

Ne samo vsi in ne samo v vsakem letnem času, celo ob vseh priložnostih so cokle na nogah. V cerkvi so cokle zdaj zanimivo zvočilo. Pomemben je njihov zvok! To posebno obuvalo vpliva celo na rast, podobo in izgled ljudi, zaradi česar je jasno, da fantje v coklicah ne morejo biti vojaki. To je seveda čisto pretiravanje in preseganje realne vrednosti nekega predmeta. Tu gre za umetniške domislice. Še bolj zanimivo pa je, da se da s cokli ubraniti mesto pred napadalci: kajti Turka, Rusa in Francoza, vsakega bi onemogočili, če bi vanj metali cokle. Torej: svobodno se živi na Skomarju pravzaprav zaradi cokel! Taka nenavadna ideja se je našemu pesniku – pevcu utrnila zaradi izpostave pomena cokel na tem področju in zaradi humorne učinkovitosti pesmi. In kako Vodovnik to doseže? Konkretni predmet (cokle) vzame za pesniško prisposodbo, čeprav ga začne obravnavati v njegovi navadni, uporabni vrednosti. Pri tem pa tako pretirava, da njegova resničnost postane nerealna, prav neuporabna in zato spet poetična.

Hiša – bajta (*Je skomarskih ofarjev*)

V izredno duhoviti pesmi o Medvedovi ofarci imamo opraviti s spremenjenimi funkcijami predmetov, živali in ljudi. Osnova vsemu pa je že bajta, ki pravzaprav ni bajta. Ne služi tistemu, za kar je bila postavljena in čemur naj bi bila namenjena, ker je *moral Medved smrt storit*, ampak služi kot *obtrit* (stranišče). Pri pesmi ne gre zgolj za Vodovnikovo poezijo in njegovo pesniško domišljijo niti za njegov pogled na svet, še manj za kake pesniške postopke. Tu je Vodovniku že zgodba sama ponudila to, kar je moral prej pri coklah šele narediti: spremenjeno funkcijo predmeta (hiše). Pri coklah gre njegovo duhovito pretiravanje preko možnega, tukaj pa mogoča in verjetna zamenjava funkcije predmeta (hiše) povzroča nove, vedno bolj nore in absurdne nesporezume. Ti sprožajo celo vrsto zapletov in sprememb: vedenja ljudi (hodijo v to bajto *srat*) in živali (svinja se po nesreči vanjo zapre). Ko se soočita ti izhodišči, se dogajanje lahko premakne iz realnosti v sfero poezije, celo nadnaravnega (Duh kot bajno bitje in kot smrad), kjer se pesnik v sicer realističnem razvoju dogodkov v besedni igri poigrava z asociacijami in metaforami.

Marela

Marela, ki nadomesti nebo, je znana gledališka rešitev. Vodovnik jo kot tovrstni rekvizit vključi v procesijo na čast sv. Jakoba. Spremenjena funkcija

predmeta, marele, v pesmi spet povzroči vrsto zanimivih zapetljajev. Ta duhovita rešitev je seveda nedopustna zaradi predpisanega protokola cerkvenega obreda, ki mu razpeta marela nad Rešnim telesom nikakor ni ustrezala. Pa bi o sramoti pevec mogoče celo molčal, če se taista marela ne bi vnela in zgorela.

*Kar je bilo platna, to vse se j' zažgalo
štanga in kap'ca, to je še ostalo.*

Čeprav spremenimo predmetu funkcijo ostajajo njegove fizikalne lastnosti iste. Marela se lahko tudi vžge... Realizacija je v pesmi izdala idejo, ideja postane predmet, ta pa lahko tudi zgori. Vodovniku so blizu taka nasprotja. *Pri svetemu Jakobu je b'lo opravilo* je ena njegovih najduhovitejših pesmi.

Namesto sklepa

Predmetni svet je svet na Zemlji. Konkreten, tudi dogodki in ljudje, ki jih Vodovnik opisuje, so konkretni. Oprijemljivi in dokumentirani. Koš je bil tisti določeni, Vodovnikov, v graben so šli Mejavščevi konji, ko so vozili plohe po Gujzenkovi žagi. Čim bolj so stvari in dogodki določeni, na Zemlji, bolj je učinkovita njihova **poetizacija**. Med konkretnim in poetičnim se napnejo pesmi. Tako napete so lahko katapultirane v prostor in čas. Razmerju med konkretnim in poetičnim najbrž ustreza tudi razmerje med banalnim in »slovesnim«. Poskusite si živo predstavljati, kako po celi cerkvi odmeva ropot lesenih cokel in v tem si zamislite v njej kakšen posebno slovesen trenutek. Poskusite si zares predstavljati procesijo z marelo namesto neba in svetnikom na »štilu«. Kolikor bolj zamaknjeni so udeleženci v procesiji, toliko smešnejši bo prizor. In sedaj se od sveče vname še marela! Nadalje si predstavljajte nesrečnika s hlačami pri tleh, ki se ravno trudi s svojim izločanjem, ko v temni zapuščeni prazni hiši za njegovim hrbtom nekaj zakruli in zaropota. Revež v grozi steče povedat, da v bajti straši. Vsi se previdno približajo hiši, *duh* je huda reč in – vsi srečni najdejo v njej izgubljeno prasico. Niso se ustrašili eteričnega bitja z onega sveta niti izgubljene duše, ampak navadne izgubljene svinje. To je tudi eden najbolj zabavnih dogodkov v vsej Vodovnikovi zapuščini. Na eni strani zamaknjenost, na drugi banalnost, to je življenje, ki ga vidi in opiše Vodovnik. Lepo je tudi zaradi njegovih pomanjkljivosti, lepo je, če ga imaš rad. Zato pa moraš biti del njega, vanj vpet, sredi njega znotraj podrobnosti, ki ga sestavljajo. In Vodovnik je tak bil. Gledal in opisoval je poezijo skromnosti. Zato mu sveta ni treba spreminjati ali lepšati. Celo po Slomškovih intervencijah stvari ni prirejal.

Seveda pa je bil Vodovnik predvsem igrc in je kot tak pesmi zapel svojemu občinstvu. Ker je bil odvisen od njihovega učinka, je moral poskrbeti za tovrstno komunikacijo. Njegovo poslušalstvo se je zbralo na domačiji, kamor je prišel v *štero*. Občinstvo je bilo željno novic predvsem o ljudeh, ki so jih poznali, novic o konkretnih stvareh. Igor Cvetko v svoji knjigi *Jest sem Vodovnik Juri* govori o

pesmih kot o petem časopisu. Kot današnji novinarji je vedel tudi on, da se med novicami najbolj prodajajo žalostne in smešne nezgode. Čas, ki se je za hip spotaknil, ustavil ali zbežljaj, je namreč dokaz za njegov sicer pravilni tok. In to dobro de. Ni dvoma, da so ljudje ob njegovem prepevanju uživali, kot ob njegovih pesmih uživajo še danes. V drugih spet so se prepoznali, kot se v njih prepoznavajo še danes. Znal pa je pisati tudi zbadljivke, kot je npr. tista o Mihi s Klopnega vrha, ki je vedno poln bolh, tako lačnih, da kar v zrak skačejo, hlače pa dvakrat zakrpane. Nič bolje kot njegov kolega Lovrenc, ženo pa so iz bolnice nagnali, ker so ji križ ravnali in *niso mogli zraven prit, ker ima prevel'ko rit*. Ne le da so Vodovnika pri vseh hišah, kjer je trosil svoje pesmi, lepo sprejeli, bali so se mu tudi zameriti, saj so vedeli, da si lahko vsakega v svoji naslednji krepko sposodi. O ljudeh iz svoje okolice je praviloma pel prijazno, domiselno in z veliko mero prizanesljivosti. Rad je imel svoje Pohorce. Tako vsaj kažejo njegove pesmi. In prava ljubezen se največkrat povrne. Zato smo danes tukaj, mar ne?

LITERATURA

CVETKO, Igor

1988 *Jest sem Vodovnik Juri: O slovenskem ljudskem pevcu 1791-1858*. Ljubljana: Partizanska knjiga.

2001 *Vodovnik Juri: Pesmi iz koša*. Ljubljana: Zapik.

HARTMAN, Bruno

1986 *Vodovnik Jurij*, v: *Slovenski biografski leksikon 14*, Ljubljana : SAZU, ZRC SAZU, str. 537–538.

BESEDA O AVTORICI

Jelena Sitar, univ. dipl. dramaturginja. Režiserka, gledališka pedagoginja in lutkarica. Samostojna kulturna delavka. Podpisala je več kot 25 samostojnih profesionalnih lutkovnih režij. Med letoma 1983–1993 je bila glavna urednica revije *Lutka*. Leta 1996 je skupaj z Igorjem Cvetkom ustanovila lutkovno gledališče *Zapik* (lutke in glasba v igri, vzgoji in terapiji). Od leta 2001 vodi tudi *Hišo otrok in umetnosti* v Ljubljani. Je avtorica številnih strokovnih in znanstvenih člankov o lutkah in gledališču ter o mestu in vlogi lutke v vzgoji in terapiji. Je avtorica knjig *Primeri detektiva Karla Loota, Skrivnost v galeriji* (1996) ter *Zgodbe za prste in lutke* (2001).

ABOUT THE AUTHOR

Jelena Sitar is a university graduated dramaturge, director, theatre teacher, puppeteer, and free-lance artist. Mrs. Sitar has directed over 25 independent professional puppet plays. She was the editor-in-chief of the journal *Lutka* (Puppet) from 1983 to 1993 and, together with Igor Cvetko, founded the puppet theatre *Zapik* (puppets and music in games, education, and therapy) in 1996. Manager of the *Children and Arts House* in Ljubljana since 2001. Mrs. Sitar has published many professional and scientific articles on puppets and puppet theatre, and on the place and role of puppets in education and therapy. She has also published two works of fiction: *Primeri detektiva Karla Loota, Skrivnost v galeriji* (1996) and *Zgodbe za prste in lutke* (2001).